

Goffe Jensma

Voordracht opening van de toegangspoort Groot Vijversburg

18 maart 2005

Over de geschiedenis van Vijversburg

Swarteweisein, de plek waar zowel de huizen Vijversburg en vroeger Toutenburg als ook het Bos van Ypeij zich bevinden, ligt sinds eeuwen aan doorgaande snelwegen. De spoorweg van Groningen naar Leeuwarden dateert van 1865, de E10 – de autoweg van Groningen naar Leeuwarden stamt als verharde, doorgaande weg uit de jaren dertig van de negentiende eeuw, maar heeft zijn oorsprong in 1528 toen de stadhouder Georg Schenk van Toutenburg de Zwarteweg aanlegde om sneller vanuit het bestuurscentrum Leeuwarden bij zijn nieuwe buiten Toutenburg te komen. Verder hoefde toen nog niet, en vandaar ook de naam Zwartewegsend, Swarteweisein.

Er is langs deze wegen in de loop der tijd enorm veel verkeer voorbijgegaan, maar het is vervolgens het contrast dat betekenis geeft. Het contrast tussen de rust onder de hoge bomen van het park en het langsrazende verkeer, maar ook – meer metaforisch – het contrast tussen wat in de loop van de eeuwen is voorbijgegaan en verdwenen en dat wat juist op deze plek is samengekomen en zich in het collectieve geheugen van de streek en de provincie nestelde. Eerlijk gezegd denk ik dat Swarteweisein en het park bij de Vijversburg veel beter dan als een verdwijnplaats zijn getypeerd als een plek waar uiteenlopende zaken plegen samen te komen om er uit te groeien tot iets wat relevant is en goed.

Wat is er hier zoal samengekomen? In de allereerste plaats wel cultuur en natuur.

Het aanleggen van een weg is wel een van de eerste manieren om de natuur te beheersen. Langs een weg wordt vee gevoerd, rijden wagens met hooi, brengen treinen mest om het land vruchtbaar te maken of onderdelen van windmolens die het land vervolgens droogmalen zodat het vee er kan grazen en de hooioogst ook daadwerkelijk kan worden binnengehaald. Zo is hier het onland – de woeste, waterige veengrond – in cultuur gebracht en ten dienste van de mens gesteld.

Verder zijn hier op deze plek samengekomen arm en rijk – heel arm en heel rijk! – elite en arbeider, en ook het werk en de verpozing, de productie en de consumptie. Aan de keurige tafels in de deftige villa kregen de rijke bewoners door de dienstmeisjes de sinaasappels en de druiven aangereikt die eerder op de dag door de tuinarbeiders in de orangerie waren geoogst. Na de maaltijd liet men het eten zakken op een langzame wandeling over de slingerpaden door de bloemrijke, prachtig verzorgde tuin.

In de loop van de eeuwen heeft dit verpozende karakter het gewonnen van het werkzame, het heeft zich als het ware vanuit het park over het omringende landschap verspreid, tot over de tennisbaan van Tytsjerk, tot aan de Sânjies die een golfbaan werd en tot in de Aquazoo waar zelfs de vroeger zo gehate en veelbejaagde otters nu van hun ‘vrije tijd’ genieten. In plaats van productiemiddel werd het landschap, zeker in de omgeving van de stedelijke kern Leeuwarden, tot recreatief consumptiegoed. Ook van deze omslag kan het park bij de Vijversburg de verbeelding heten.

Menselijke gezichten

Maar dit zijn enkele grote en abstracte lijnen. Laat ik er een paar menselijke gezichten bij tekenen. Ik moet dan beginnen bij die al genoemde stadhouder Van Toutenburg uit de zestiende eeuw, die, vermoedelijk bij een al langer bestaande boerderij, huize Toutenburg liet bouwen, een buitenplaats. Zijn gezicht kennen we. Van dit ruim besnorde en streng geharnaste heerschap hangt namelijk tot op de dag van vandaag een portret in de regentenkamer van Huize Vijversburg. Het door hem opgetrokken Toutenburg zou tot in het midden van de negentiende eeuw het meest aanzienlijke huis in de verre omgeving blijven. Pas in de jaren zestig van de negentiende eeuw werd het overtroefd door De Vijversburg. Om de pracht van dat toen spiksplinternieuwe, neoclassicistische huis des te beter te laten uitkomen werd de wat aftandse Toutenburg afgebroken. Dat gebeurde op initiatief van een zekere Nicolaas Ypeij, een medisch doctor uit Leeuwarden, die zich, vanaf 1843, met kracht wilde laten gelden als heer van Swarteweisein.

Rijkdom en maatschappelijk succes waren in eerdere eeuwen maar zeer zelden een zaak van indi-

viduele inspanningen, meestal waren ze de uitkomst van een lange, vaak eeuwen omspannende familiegeschiedenis. Zo was het ook hier. Deze Nicolaas Ypeij (1794-1869) kwam uit een familie die zo in de loop van de zeventiende eeuw omhoog was gekomen. Het was een familie van intellectuelen en ambtenaren. Een zekere Ype Annes – Ype, vandaar later Ypeij, zoon van Ype – , bekwaamde zich op latere leeftijd in de landmeetkunde en vestigde daarmee een familietraditie. Tot ver in de negentiende eeuw zouden zijn mannelijke nazaten op verschillende niveaus werkzaam zijn op het grensgebied van wiskunde, ambtenarij en politiek. De kleinzoon van Ype Annes en de grootvader van de zojuist genoemde Nicolaas Ypeij was bijvoorbeeld een gevierd hoogleraar in de wiskunde aan de universiteit van Friesland te Franeker. Hij hoorde tot de clientèle van de Friese stadhouder, maar wortelde intellectueel gezien in de achttiende-eeuwse Verlichting, toen een nieuwe maatschappelijke groepering van calculerende burgers zich sterk begon te profileren en zich tegenover de oude, oligarchische politieke elite stelde. Het was een streven dat pas nadat de grote Europese revoluties hadden plaatsgevonden, in de negentiende eeuw werkelijk zou worden geëffectueerd, ook binnen deze familie Ypeij. Pas toen slaagde een vrij grote groep burgers er in om zich ook daadwerkelijk te voegen bij de Friese en later Nederlandse top-elite, de zogenaamde grote burgerij. Nicolaas Ypeij, kleinzoon van de zojuist genoemde hoogleraar en trotse eigenaar van de Vijversburg, hoorde daar zeker bij. Hij was de man die, getuige zijn belastingaanslag, er in Friesland op een bepaald moment de meest luxueuze levensstijl op na hield. Afkomstig uit een door en door burgerlijke familie groei de nouveau riche uit tot een aristocraat pur sang.

Dat hij daartoe in staat was had hij niet alleen te danken aan zijn eigen voorouders, maar vooral aan zijn uitermate gelukkige huwelijkskeus. Ook voor hem was de Vijversburg een plek waar goede dingen plegen samen te komen, te weten de enige dochter van de schatrijke koopman Age Binses Looxma, die in 1808 eigenaar was geworden van het huis, en Nicolaas Ypeij zelf. Het is interessant om de doopceel van deze dochter, Baudina Looxma (1806-1890), eens te lichten, want ook hier speelde de familiegeschiedenis een enorme rol. De Looxma's waren begonnen in Sneek, als een familie van zilversmeden, die zich langzamerhand, door de generaties en door allemaal Ages en Binses heen, had opgewerkt. Om omhoog te komen hanteerden ze twee strategieën: ten eerste: geld verwerven; ten tweede: dat geld vasthouden. Het eerste deden ze door op meer dan één vlak tegelijk bezig te zijn; ze fungeerden als financiers, waren reders, kooplieden en industriëlen. Ze belegden vanaf de achttiende eeuw bovendien op grote schaal in boerderijen, veelal in de rijke Friese kleistreek. Om dat verworven kapitaal te consolideren stonden hun twee instrumenten ter beschikking: goede huwelijken en niet te veel kinderen. In beide opzichten was deze familie zeer succesvol. Het was beslist niet toevallig dat Baudina enig kind was. Men kan aantonen dat de Looxma's – en ook andere soortgelijke families – door de generaties heen bewust aan geboortebeperving deden om het kapitaal maar niet te hoeven te vererven in zoveel porties dat het maatschappelijk aanzien er onder zou lijden.

Baudina Looxma en Nicolaas Ypeij trouwden in 1828 op de Vijversburg en in hun huwelijk kwamen de beide familietradities bij elkaar, die van het geld van de Looxma's en die van het verstand van de Ypeij's.

In deze tijd was de door Ypeij's schoonvader aangekochte Vijversburg nog niet veel meer dan een huis bij een boerderij op een niet al te grote kavel. Nicolaas Ypeij maakte – na de dood van zijn schoonvader in 1843 – het huis en de grond er omheen tot wat het, naar de vorm in ieder geval, tot op de dag van vandaag is. Hij brak de belendende boerderij af, vergrootte in een aantal etappes het huis en kocht omliggende percelen aan om er het park in Engelse landschapsstijl op aan te leggen. Vooral de verbouwing in 1862 was ingrijpend. Er verrees een majestueus groot huis, waarvan later de helft weer is afgebroken. (Onlangs kwam uit particulier bezit een maquette van dit grotere huis te voorschijn die op dit moment in het Tresoar te Leeuwarden op een tentoonstelling over Stinzes en States te bezichtigen is.)

Ypeij was vanaf toen heer van Swarteweisein. Er ontstaat, als men terug kijkt, nu gemakkelijk een illusie. Alsof Ypeij, door op dit oude stee te gaan wonen, ook van eeuwenoude adellijke komaf zou zijn geweest. En men is ook te gemakkelijk geneigd om huizen als de Vijversburg en het omliggende park te zien als onbestemd oud, als oeroud. Maar niets is minder waar, hoe graag hij dat ook gewild zou hebben, Ypeij bleef een 'nieuwe rijke' en zijn landgoed was een bij uitstek negentiende-eeuws complex dat ook op een bij uitstek negentiende-eeuwse manier werd beheerd.

Ypeij en zijn Baudina hadden het volledig bezit van de Looxma's geërfd. Dit bestond uit tenminste vijftien grote boerderijen op de klei; ze hadden het economisch tijd mee en kochten – vooral in Tietsjerkerstadeel – er nog eens acht boerderijen bij. De opbrengst daaruit bedroeg meer dan 80.000 gulden per jaar. Zet men dat – met een natte vinger – af tegen de arbeidslonen in die tijd (een arbeider verdiende ongeveer

een dubbeltje per uur) dan zou het, uitgedrukt in werkkracht, gaan om een jaarinkomen van misschien wel 10 miljoen euro.

Met dit geld kocht Ypeij de streek. Toen zijn zoon Age Looxma Ypeij in 1892 stierf was er geen stuk land en geen huis in de verre omtrek dat hij niet het zijne kon noemen. De mensen in de dorpen Tietjerk en Rypstjerk en in mindere mate in Hurdegaryp waren bovendien in sterke mate van de familie afhankelijk en er ook mee verbonden. Op de Burgumerheide begon Ypeij een ontginning, die het begin werd van het tegenwoordige dorp Noardburgum. Hij stichtte er twee grote boerderijen. Men moet deze inspanningen van Ypeij zien en beoordelen in het kader van het negentiende-eeuwse beschavingsoffensief. Net zoals hij de heidegrond in cultuur bracht, zo ook probeerde de bewoners – de heidebewoners stonden bekend om hun anti-burgerlijke woestheid – te beschaven. Daartoe deed Ypeij aan werkverschaffing en betaalde hij de plaatselijke scholen en kerken. Zijn pogingen om de bevolking in ‘zijn’ dorpen te verheffen werden op zijn beurt door Koning Willem III beloond. Ypeij werd zelf verheven tot Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw.

De familietraditie van de Looxma's zette zich in deze zin door dat het echtpaar maar één kind kreeg: Age Looxma Ypeij (1833-1892). Hij was een mij dunkt erg tragische man. Men kan zich afvragen of hij wel opgewassen was tegen het succes van zijn vader. Zo pronkerig en heerszuchtig als de oude Ypeij was, zo schuw en teruggetrokken was zijn zoon. In mijn boek Tot aandenken aan mijne moeder (Leeuwarden 1992) heb ik hem getypeerd als de ‘otter onder de stolp’ die hij op zijn studeerkamer op een tafeltje had staan. Hij was schatrijk, ongetrouwd en kinderloos. Na de dood van zijn vader in 1869 woonde hij tot zijn dood samen met zijn moeder Baudina op de Vijversburg. Eigenlijk weten we weinig van hem, behalve dan dat hij in cultuur was geïnteresseerd, bestuurslid was van het Fries Genootschap voor de Geschied-, Oudheid- en Taalkunde en dat hij zijn enorme rijkdom gebruikte onder andere om een van de grootste porseleinverzamelingen van Nederland aan te leggen. Na zijn dood werd deze gelegateerd aan de provincie Friesland.

Ook in een ander opzicht verschilden vader en zoon hemelsbreed van elkaar, namelijk in de manier waarop ze filantropie bedreven. De oude Ypeij had het principe gehanteerd dat mensen moesten werken voor hun geld en had de armen werk verschaft. Zeker naarmate het besef begon door te dringen dat met hen deze tak van de familie zou gaan uitsterven begonnen moeder en zoon Looxma Ypeij daarentegen op grote schaal geld uit te delen aan de mensen in ‘hun’ dorpen. Uit de financiële stukken valt op hoe ze bijvoorbeeld bij aankopen van grond aan deze dorpsgenoten buitensporig hoge prijzen betaalden. En ook – heel apart, want ik heb het nooit ergens anders gezien – sloten ze met velen van hen zogenaamde, illusoire leningen af, zodat de dorpsgenoten van de rente konden leven. Er spreekt uit dit alles een grote verbondenheid van de familie met de mensen om hen heen.

Het ligt in het verlengde van deze praktijken dat Baudina Looxma en Age Looxma Ypeij in hun testamenten het bezit dat ze in de gemeente Tytsjerksteradeel hadden verworven als het ware aan de gemeenschap teruggaven. Bij olografisch testament van Age Looxma Ypeij werd de Stichting op Toutenburg opgericht. Onder beheer van een drietal regenten werden uit de revenuen uit het Tytsjerksteradeelster bezit een twintigtal huisjes gebouwd, waarin behoeftigen uit de omliggende dorpen een plek vonden en waar ze dankzij een royale toelage van een onbezorgde oude dag konden genieten. Deze Stichting was ook verantwoordelijk voor het onderhoud van het bos. Tot in de jaren zestig heeft de Stichting op Toutenburg ook als zodanig gefunctioneerd. Zo'n kleine 300 arme bejaarden hebben hun lief en leed met elkaar gedeeld in dit ‘Huis met de twintig kamertjes’. Het bos van Ypeij, dat in de tijd van de familie slechts zeer beperkt opengesteld was geweest, groeide in deze tijd uit tot een van de toeristische topattracties van Friesland.

De algemene maatschappelijke en economische veranderingen in de jaren vijftig en zestig waren van grote invloed op het reilen en zeilen van deze Stichting. Aan de ene kant nam door middel van de sociale wetgeving – denk aan Drees en de bijstandswet – de overheid de taak van particuliere armenstichtingen over en aan de andere kant liepen de inkomsten uit het grondbezit zozeer terug, dat niet alleen de armenzorg zelf er nooit meer uit betaald had kunnen worden, maar dat zelfs het onderhoud van het park niet meer op de oude voet kon worden voortgezet. Het intensieve onderhoud moest worden geëxtensiverd. Het is juist om deze reden bijzonder, dat dankzij het doorzettingsvermogen en het initiatief van de opeenvolgende regenten, het park tot op de dag van vandaag is blijven bestaan en dat we vandaag enigszins plechtig mogen stilstaan bij de, naar mijn mening geheel in de geest van de erfslaters uitgevoerde uitbreiding en vernieuwing van het Bos van Ypeij. Dat er in Groot Vijverburg nog maar veel goeds mag samenkomen.